

Olivier Blanchard

A posztkommunista átmenet közgazdaságtana

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, 2006

Jogos érdeklődésre tarthat számot a térségünk átalakulásáról szóló minden monografikus áttekintés, hisz ez a műfaj ritka. Talán az átalakulás váratlansága, szédítő sebessége és fordulatai, nem utolsó sorban pedig mind a megfigyelőket, mind a résztvevőket meglepetések sorával megteremtő, sok tekintetben váratlan végkifejlete miatt szűkös ez a műfaj. Ha valakinek mondandója volt és van, azt egyre inkább a napi- és a hetilapok hasábjain, no meg az elektronikus médiában adja közre. Ez némiképp kényszer és követelmény. Legalábbis az első évtizedben bizonyára így volt, hisz a cselekvés igénye gyakorta megelőzte az elemzés készségét és sebességét. Utóbbiban a tudományosság évszázadok alatt kialakult követelményei, a távolságtartás és a rálátás igénye értelemszerűen a köznapi életnél is veszélyesebbé teszi a kapkodást. Az egykor rossz értelemben sokat idézett orosz közmondás: a „hétszer mérj, egyszer vágj” e műfajban nyilván elkerülhetetlen. Ugyanakkor aligha volt

olyan elemző, aki meg tudta és akarta volna állni azt, hogy a történelemben egyszer adódó esélyt, az elméletek kipróbálását és a valóság alakítását meg ne kísérelte volna. A *John Williamson* (1994) által a technokrata és a politikus szavak ötvözéséből képzett *technopol* életformává vált. S mind térségünk számos elismert kutatója – *Kádár Bélától Leszek Balcerowiczig* –, mind pedig a főáramú elméletek ismert művelői, a néhai *Rüdiger Dornbuschtól* a Nobel-díjas *Joseph Stiglitzig* kedvet kaptak az átalakulás elemzésére és befolyásolására egyaránt.

Ez a műfaj és életforma – a résztvevő megfigyelő tapasztalata szerint – sajátos előnyökkel és hátrányokkal járt és jár mind a mai napig. Egyfelől korábban nem végiggondolt, izgalmas kérdések vetődnek föl a gyakorlatban – így volt ez a munkanélküliség mérete, a munkapiaci részvételi arány drámai visszaesése vagy a koraszülött jóléti állam átalakítása ügyében. Másfelől viszont az elmélet különféle – egymással is felelő – felte-

vésői a gyakorlat próbáján estek át, a dezinflációtól az árfolyam-politikán át a kiegyensúlyozottan fenntartható államháztartás kérdésköréig. Ebből adódóan az elemzéseknek mind a tárgya, mind a szemlélete gyorsan változik. A tudomány lényegéhez tartozó avulékonyosság, a korábbi tézisek rendszeres megkérdőjelezése és tesztelése tehát a szokásosnál, sőt a társadalomtudományokban bevettnél is gyorsabb cserélődést indokolt mind a témák, mind a megközelítések, mind az eredmények tekintetében, az alkalmazásokról immár nem is szólva.¹

Éppen emiatt aligha véletlen, hogy a rendszerváltozásról szóló irodalom az összes diszciplínában egyrészt a már korábban említett mulékony műfajokból, másrészt viszont jellemzően folyóiratcikkekből és konferencia-előadásokból állt össze (utóbbiak gyakorta nagy kiadóknál gyűjteményes kötetben jelentek meg). Mára már a nemritkán ironikus kétértelműséggel tranzitológiának vagy gazdaságpolitikai felvilágosításnak elkeresztelt műfaj napja – a konferenciák számossága, a kutatási pénzek mennyisége vagy éppen a vezető könyvkiadók és folyóiratok kínálata alapján – leáldozóban van. Mégis, aligha állíthatjuk, hogy a társadalomtudományok általában és a közgazdaságtan konkrétan már többé-kevésbé kiforrott és véglegesnek tekinthető válaszokat adott volna a közvéleményt a mai napig is élénken foglalkoztató kérdésekre. Ez bizony a privatizálástól kezdve a demokrácia működésén át a független szabályozó és ellenőrző testületek – mint az Állami Számvevőszék, a Versenyhivatal vagy a bíróságok – és a demokrácia kölcsönviszonyáig terjedő körre elmondható.

Van tehát elemezni való, és így önmagában üdvözlendő minden olyan vállalkozás, amely e zavaros és jórészt még feltárásra váró kérdéseket monografikus terjedelemben és tudományos igényvel szolgáló írások közreadását célozza. Ugyanakkor nem kis kockázatot vállal magára a kiadó, hiszen az anyag a tudományban általában szokásosnál is avulékonyabb mind témakörét,

mind tényanyagát, mind pedig következtetéseit tekintve. Az sem mindegy, hogy mikor szól meg egy-egy szerző. Például a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek egészen más volt a fejlődés és a szegénység leküzdhetőségének ügyében a véleményük a '70-es és '80-as években, mint manapság (Ricz, 2005). Ez a mélyreható fordulat az átalakulás megítélése és értelmezése tekintetében is fennáll, mindenekelőtt a Világbank egykori vezető közgazdászának, Joseph Stiglitznek a föllépése összefüggésében és az ezt övező hangos viták eredményeképp (bőven kifejti ezt Szakolczai, 2006). Röviden szólva, ami kritikainak, netán forradalminak tűnhetett egy évtizede, a közismertség kategóriájába sorolható manapság, meghozza Washingtonban is.

A recenziónk tárgyát képező kötet szerzője *Olivier Blanchard*, az egyik legnagyobb hatású gazdaságpolitikai tanácsadó és elemző, akinek írásai vezető lapokban jelennek meg, a *Quarterly Journal of Economics*-től egészen az *Economic Policy*-ig. A szerző elsősorban a makroökonómia, a munkapiacok és az európai gazdaság és az európai integráció elemzéséről ismert. Munkásságában az átalakuló országoknak történt tanácsadás éppúgy határterületnek számított és számít mind a mai napig, mint a korábban idézett Dornbusch, Stiglitz vagy a fejlődésszakértőként, ezen belül Latin-Amerika és Fekete-Afrika kutatójaként jegyzett *Jeffrey Sachs* esetében. Ez viszonylag könnyen belátható. Blanchard esetében a 2003-ban már harmadik kiadást megélt tankönyv 583 oldalas, az előzményeként *Stanley Fischerrel* jegyzett, ugyancsak több kiadást megért mű 650 oldalas terjedelmű, míg az átmenetről két kötetet társszerkesztőként jegyez csak, és a jelen munka is 166 oldal, sőt a jelen kiadásban használt minioldalak helyett – bevett mértékek szerint mérve – egy kétszeres folyóiratcikket tesz ki.

Felmerülhet a kérdés, mi is tehetette időszerrűvé a kötet megjelentetését? Hiszen a benne szereplő statisztikák rendre 1994-ig (sic!) fut-

nak, ami bizony jó régen volt. És sok víz lefolyt azóta a Dunán. Így jelenleg vélhetőleg már nem az a közgazdaságtan valóban izgalmas kérdése, hogy miként szívja majdan föl a magánszektor és főleg a szolgáltatási ágazat a szocialista dinoszauruszokból kiszorult, nem a piacgazdaságra kiképzett munkavállalókat, amivel szerzőnk foglalkozik. Sokkal inkább az a kérdés, hogy mitől akadt el az átalakulás az EU-tagságot követően, ahelyett, hogy mint legtöbbször – bizonyára naïvul – vártuk, felgyorsult volna? Bizony, mindkettő súlyos kérdés, hisz az 1994–2006 közti időszak pusztán statisztikai áttekintése is szép feladat (Németh E., 2006; ECE, 2006), ami egész kötetet igényel. És nem kevésbé izgalmas – a kutatói zsargonban feladványnak vagy rejtvénynek tekinthető – a második kérdés is. Ezt azonban hiába is várnánk szerzőnktől, aki 1996-ban abszolút korrekt és a főáramú elemzés eszközeit példaszerűen alkalmazó összegző áttekintést készített arról, hogy akkoriban mit tudhattunk a kérdések egy részéről.

Hiszen – mint épp a következő évtized tapasztalata igazolta – akkortájt vélhetőleg inkább a válaszokkal voltunk elégedettek, miközben még nem ismertük az összes kérdést. Például azt, hogy miként biztosítható a széles kontinentális Európában a gazdaságpolitika fenntarthatósága, beleértve az államháztartást és a gazdasági alkotmányosságot, hogy miként előzhető meg a populista fordulatok, hogy miként szervezhető meg a jóléti államot tartósan és a jövőben is, elöregedő társadalomban is finanszírozhatóvá tevő változások sora és az azt támogató reformkoalíció a tagolt és ezért élesen eltérő érdek- és értékrendek szerint strukturált magyar társadalomban.² És miközben nem kívánunk saját bajainkra receptet egy, a térség egészét elemző kívülállótól, azt azért nehéz lenne elvitatni, hogy a „posztkommunista átmenet” – már ha e sajtónyelvi fordulatnak lenne ma még tudományos tartalma – ma egészen más közgazdasági kérdéseket vet föl az

elemzők számára, mint jó egy évtizeddel ezelőtt, amikor a jelen munka elkészült. Vélhetőleg sokan osztják azt a '90-es évek közepéről származó fölismerést, hogy az átmenet – a sajátosan az egypártrendszer és a szovjet birodalmi örökség leküzdését jelentő, egyedi történelmi szakasz – legkésőbb az ezredfordulóra véget ért. Az uniós tagsággal bizonyára más jellegű, a kontinentális jóléti modell reformjával összefüggő, illetve a növekedés új tényezőinek mozgásba hozásához kapcsolódó kérdések kerülnek a gazdasági elemzés és irányítás fókuszába (Csaba, 2006).

Blanchard professzor rövid összefoglalója négy fő részből áll, amiben a szerző korrekt módon összegzi a rendszerváltozás első szakaszát jellemző stabilizálás, liberalizálás, privatizálás és vállalati alkalmazkodás kérdéskörét. A nemzetközi irodalomban immár közkeletűen SLIP-nek rövidített feladatokból az I – az intézményépítés – bizony látványosan hiányzik, főáramú szerzőnél talán nem egész véletlenül. Az első fejezetben bemutatja a kelet-közép-európai országok termelés- és foglalkoztatásnövekedését és talpraállását. Azt vizsgálja, miért volt elkerülhetetlen a transzformációs visszaesés vagy ahogy ő fogalmaz, a makromutatók U alakú alakulása. A második részben modellszerűen bemutatja, hogy milyen mechanizmusokon keresztül ment végbe az átalakulás, mindenekelőtt mikroökónómiai szinten, vagyis a vállalatok átalakítása és a tőke ágazatok közti újraelosztása, aminek egyik útja a dezorganizáció volt. Itt arra a következtetésre jut (69. oldal), hogy a fellendülés kezdetben a termelékenység növekedésével függött össze, a foglalkoztatás pedig (ekkor még) nem követte.

A harmadik részben a szerző megvizsgálja, miként alkalmazkodtak a vállalatok a kezdeti megrázkódtatásokhoz, rávilágít a vállalati átalakulás és a magánosítás kapcsolatára, végül a munkapiac sajátosságait vizsgálja. A szerző az elsők közt mutatott rá arra (72. oldal), hogy a

nyugat-európaiakat is meghaladó munkanélküliségi ráta az átalakuló országokat érő tartós kihívások legkomolyabbika közé sorol, mert a munkanélküliség túlnyomóan szerkezeti jellegű (azaz laza költségvetési politikával nem orvosolható). Külön is rámutatott (108–109. oldal) a tartós munkanélküliségből kilépni nem tudók tartósan nagy arányára.

A negyedik fejezetben egységes modellé illeszteti össze szerzőnk a korábbiakban elmondottakat. Itt bemutatásra kerül, hogy a magánszektor csak időbeli késleltetéssel és bizonyos feltételek mellett képes fölszívni a tömeges munkanélküliséget, ekkor viszont ez – az új magáncégek köre – jelenti a nemzetgazdaság egészében a növekedés forrását. Ugyanakkor úgy látja, hogy az átmenet befejeztével a vállalatátalakításból és a tőke ágazatok közti áramlásából adódó sajátos munkanélküliség szintje erőteljesen lecsökkenhet.³ A könyvet záró, különösen világosan megfogalmazott következtetések közül kiemelés érdemel az a – még ma is kisebbségi – meglátás (146. oldal), hogy a bennfentesek bizonyos fokú kedvezményezése és a tulajdoni reform központi irányítása a célravezető, míg a hayeki spontán rend gondolatával visszaélő és a tömeges vagyonsztoogatástól gazdasági előnyöket váró megközelítés nem (volt) az. Hasonlóképpen időtálló az a megállapítás, hogy a magánszektor növekedését nem célszerű már kezdettől adópolitikai eszközökkel akadályozni, mert akkor a nemzetgazdaság egészében mért növekedés csak igen lassú lehet. Végül kiemeli elemzésének önként vállalt korlátait, azaz a komparatív és az előretételező elemek korlátozottságát. Blanchard ugyanakkor joggal óvott a munkanélküliség kultúrájának elterjedésétől (147. oldal), ami a társadalmi és a gazdasági veszteségek halmozódására vezethetett és vezetett is, hiszen az OECD-átlagot jóval meghaladó munkanélküliség a következő évtizedben számos ország társadalmát valóban sújtotta.

Sajátos kettősség jellemezheti tehát az összképet. Egyfelől elismeréssel kell szólnunk arról, hogy a szerző a maga korában ismerteket és a standardelméletet színvonalosan és időállóan alkalmazta. A munkanélküliség és a növekedés, sőt a magánosítás kérdésében tett észrevételei irígylésre méltóan időállóak, a tárgyalásmód tömör, tantermi használatra alkalmas. Utóbbtól azonban gyakorló oktatóként erőteljesen óvni, hiszen a témakörnek sem a tárgya, sem térségünkben relevánsnak mondható ismeretanyaga nem igazán arról szól, amiről ez a kötet. A ma hallgatóságának nemcsak a korszerű tényanyagot, hanem a ma elemzési kérdéseit is kellő időben ismernie célszerű. *Kornai János* hazájában nem állítható, hogy az átalakulás kérdéseiről ne lennének kellő számban idegen és magyar nyelven is elérhető elemzések. Sőt még az sem állítható, hogy 1993 óta folyamatosan ne szerepelne – az oktatógárda erőviszonyai által meghatározott körben és mértékben – a graduális szintű képzésben a nemzetközi szintet megütő, a nemzetközi vitákat a tantervi keretben megjelenítő magyar nyelvű irodalom (nevezetesen a hatodik kiadást megélt *Bara Zoltán és Szabó Katalin* jegyezte tankönyv; Bara – Szabó, 2006). Ezt ismereteim szerint a piacvezető Corvinus Egyetem mellett a pécsi és a debreceni egyetemen és némely főiskolán is használják, vagyis ilyen értelmű piaci rés nincs. Másfelől viszont abban a világban, ahol jószerivel már csak a szerző által szponzorált és a foglyul ejtett közönséget megcélzó írások jelennek meg, üdvözölni kell a Nemzeti Tankönyvkiadó vállalkozókedvét. Lehet, hogy kevésbé neves, de élő magyar szerző eredeti elemzését közreadva a nemes cél – a világszínvonalú, oktatható ismeretek elérhetővé tétele – még közelebb kerülhetett volna.

Csaba László

JEGYZETEK

¹ Ez a természettudományok történetében egészen kézenfekvő, ha csak az agykutatás vagy a magfizika fejlődésére gondolunk. De mondjuk az irodalomtudományban is egy-egy elveszettnek hitt mű meglelése, a zenetudományban korábban nem ismert alkotások újszerű előadása, a történettudományban egy-egy ásatási eredmény alapvető változásokat hozhat (még az ókortudományban is, sőt ott igazán).

² Az utóbbiról lásd Tóth (2005) és Tóth – Szívós szerk. (2006)

³ Ez részben így történt – például Magyarországon és újabban Oroszországban – részben viszont nem – például Szlovákiában, Lengyelországban és a délszláv utódállamokban, Szlovéniát is beleértve. Ez ugyanis a bennfentesek uralmának megőrzésétől vagy megtörésétől függ. Utóbbi viszont országspecifikus. Jó példa ez arra, mennyire korlátozott érvényű megállapításokat lehet tenni, úgy általában véve „a posztkommunista átmenet egyes kérdéseiről”.

IRODALOM

BARA Z. – SZABÓ K. (2006): Gazdasági intézmények, országok, rendszerek, *Aula Kiadó, Budapest, 6. kiadás*

BLANCHARD, O. (2003): *Macroeconomics, Upper Saddle River, New Jersey, Prentice Hall, Pearson, 3. kiadás*

BLANCHARD, O. – FISCHER, S. (1993): *Lectures on Macroeconomics, Cambridge/Mass – London: The MIT Press, 2. kiadás*

CSABA L. (2006): Gazdasági növekedés, foglalkoztatás és egyensúly az Európai Unióban, *Magyar Tudomány, 153. évfolyam, 9. szám*

Economic Commission for Europe (2006): *Economic Survey of Europe, no3, Genf-New York, az ENSZ Titkárság kiadása*

NÉMETH E. szerk. (2006): Mérlegen – Kelet-Közép-Európa 15 éve, *Központi Statisztikai Hivatal kiadása, Budapest, december*

RICZ J. (2005): Paradigmaváltás a fejlődés-gazdaságtanban, *Competitio, Debrecen, 4. évfolyam, 2. szám, 109–124. oldal*

SZAKOLCZAI GY. (2006): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: a mindmáig megoldatlan ellentét, *Valóság, 49. évfolyam, 7. szám, 1–31. oldal*

TÓTH I. GY. (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az EU-csatlakozásig, *Az Andorka Rudolf Szociológiai Társaság és a TÁRKI közös kiadása, Budapest*

TÓTH I. GY. – SZÍVÓS P. szerk. (2006): Fehéren-feketén, *TÁRKI, Budapest, március*

WILLIAMSON, J. (1994): In search of a manual for technopols, In: Williamson, J. szerk: *The Political Economy of Economic Policy Reform, Institute for International Economics, Washington, D.C. 9–47. oldal*